

MÍTOSZ A TÖKÉLETES NYELVRŐL: TÖRTÉNETE ÉS LEROMBOLÁSA

*Umberto Eco: A tökéletes nyelv keresése. Atlantisz Könyvkiadó,
Budapest, 1998*

V A R G A I S T V Á N

Charles de Gaulle álma az volt, hogy Európa az Atlanti-óceántól az Urálig terjedjen. És Európa az utóbbi fél évszázadban valójában terjeszkedik. A jelenlegi európai „miniszterelnök”, Romano Prodi kijelentette a közelmúltban: „A Római Birodalom bukása óta először van esélyünk arra, hogy Európát egyesítsük.” Ez a terjeszkedés nem zajlik egyenletes ütemben. Vannak fennakadások, néha úgy tűnik, az egész vállalkozás valójában csak álom, de aztán az események úgy alakulnak, hogy a terjeszkedés váratlanul felgyorsul, és szinte ellenállhatatlannak tűnik. Rengeteg akadályt kell megfelelően eltávolítani, mert a terjeszkedés nemcsak gazdasági és stratégiai kérdés, hanem erkölcsi is, ahogyan Chris Patten, az európai „kormány” külügyi kapcsolatokra illetékes megbízottja mondta. Mind több állam jelenti ki, hogy ők végeredményben nem idegenek, hanem európaiak, akik már ezer éve a kereszténynyugati kultúrkörhöz tartoznak. Ugyanakkor megválaszolatlan marad a kérdés: hol is ér véget Európa? Vajon Európa merőben földrajzi fogalom, vagy a keresztény hit definiálja? Vagy egyszerűen egy közösség, amelynek az lehet a tagja, aki bebizonyítja alkalmasságát a tagságra? A jelenlegi helyzetben talán azt mondhatnánk, hogy nem létezik közös európai identitás, helyette sokkal fontosabb a közös jövő akarása, Európa jövőbeli szerepének látomása a világban. Ki kell mondani, hogy az Európai Unió, mint Európa terjeszkedésének konkrét megvalósulása, nem egy közös valláson alapuló közösség, hanem jogi közösség. Békét Európában nem a keresztény hit, hanem a gazdasági érdek teremt. De

a gazdasági érdeken túl, sőt: talán azzal egyenértékű fontosságú, az európai kultúra feltérképezése. Mert az európai kultúra tulajdonképpen az Európában élő népek kultúrájának összessége. Épp ezért üdvözölhetjük mindazokat a tudományos igényességgel megírt könyveket, amelyek Európa szemszögéből igyekeznek múltat értelmezni. Ezen könyvek közé tartozik Umberto Eco *A tökéletes nyelv keresése* című műve.

Mert Európában bábeli nyelvzavar uralkodik, és ez nagyban megnehezíti az emberek közötti kommunikálást. Logikus tehát egy olyan tökéletes nyelv keresése, amely ezt a kommunikációs gondot valamilyen módon megoldaná. Nos, Umberto Eco vizsgálódásának tárgya éppen az, hogy elemezze a múltbéli kutatásokat, amelyek célja vagy a tökéletes nyelv felfedezése vagy kidolgozása volt. Könyvének bevezetőjében hangsúlyozza, hogy csak az európai kultúrát vizsgálta, és ezért könyvének magyar címe csalóka: az eredeti olasz könyv címe tudniillik *A tökéletes nyelv keresése az európai kultúrában*. Más szóval: a szerző vizsgálódásai az európai nyelveket és az Európában megjelent könyveket öleli fel. Hangsúlyozza azt is, hogy könyvében csak példaszerű művekkel foglalkozott, s következik az újabb korlátozás: csak a valódi nyelvekre vonatkozó programokat vette tekintetbe. Aki könyvében az egyetemes grammatikáról, a nyelv eredetéről szóló adatokat keresi, az csalódní fog, mert ezek hiányoznak. S bár a szerző szerényen megjegyzi: „Könyvünk csupán egy utópia majdnem kétezer éves történetét akarja nyomon követni nagy vonalakban és válogatott példák segítségével.” A könyvet tanulmányozva igen hamar meggyőződhetünk arról, hogy a fenti korlátozások ellenére hatalmas idevonatkozó ismeretanyagot vontat fel könyvében Umberto Eco. De a szerző nem elégedett meg a rendkívül bő anyag ismertetésével, hanem azt bírálóan közelíti meg, úgyhogy *A tökéletes nyelv keresése* tulajdonképpen ugyanakkor „kritikai elemzések” sora is. Tehát az olvasó nemcsak megismer sok dolgot, hanem azok értékét is befogadhatja, amennyiben bízik Umberto Eco tudományos módszereiben és elfogulatlannak tűnő hozzáállásában. Mint már említettem, a könyv egyik témája a tökéletes nyelv felfedezése. Tudniillik igen hosszú ideig, mondhatni vagy ezerhétszáz éven át a tudósok azzal foglalkoztak, hogy bebizonyítsák, melyik nyelv a tökéletes, vagy hogyan rekonstruálható az a meglevő valódi nyelvek alapján. Más szóval: ilyen hosszú ideig hittek az emberek egy ősnyelv létezésében, amely eltűnhetett, de az összes nyelv belőle származik. Ez a monoge-

nezis-elmélet a tökéletes nyelv utáni kutatás legrégebb változata. Mind-egyik vizsgálódás kiindulópontja ezekben az esetekben a *Biblia* volt. Tudniillik a *Könyvek könyve* szerint a soknyelvűség isteni átok, mert Bábel tornyának építése előtt és közben egyetlen nyelv létezett csak. Az ókori görögök nyelvüket az ész nyelvének tekintették. Hiszen a görög volt a mediterrán és a keleti térség hivatalos nyelve, a rómaiaknál a kultúra nyelve, a kereszténység első szövegei is ezen a nyelven íródtak. De épp a kereszténység elterjedésének és eluralkodásának köszönhetően a latin „legyőzte” a görögöt, de már a kezdettől fogva tapasztalható egy homályos törekvés és sóvárgás a tökéletes nyelv után. És ez még ma is megmaradt, bár végérvényesen bebizonyosodott, hogy tökéletes nyelv nem létezik. Ezért a szerző leszögezi: „A tökéletes nyelvek története egy utópia és egy sor kudarc története.” Bár a latin „uralkodott”, a szövegértelmezők a középkor hajnalán a hébert tekintették az emberiség anyanyelvének. Így például huszonnégy alapbetűje kiindulópontul szolgált a többi nyelv megteremtéséhez. Dante is megállapította, hogy a természetes nyelvek szemben állnak a latinnal, amely univerzális ugyan, de mesterséges. Elméleti munkáiban megkísérelte helyreállítani a tökéletes nyelvet, célja egy korszerű és természetes nyelv kimunkálása volt: Ádám nyomdokaiba akart lépni, sőt túlszárnyalni őt. Évezredünk első felében több kísérlet volt a tökéletes nyelv megteremtésére, ezeknek a filozófiai nyelvrendszereknek a célja a kereszténység eszméinek terjesztése volt az idegen ajkú népek között. Így például Raymundus Lullus tökéletes nyelvvel hidat akart építeni Nyugat-Európa és a Kelet között. Umberto Eco megjegyzi: „Sokan eszeveszett etimológiai hajtóvadászatba kezdtek, hogy bebizonyítsák: minden nyelv a héberből származik. Ebben az időben kibogozhatatlanul összefonódik a képzelet és a tudományos feltevések.” Az európai nemzetállamok kialakulása folyamán már arról vitáznak a nemzetek tudósai, hogy melyik nemzet nyelve alapul a héberen. Természetesen mindegyik a magát tartja a héber utódjának. De a héber csatát vesztt, mivel mindjobban világossá vált, hogy lehetetlen visszatalálni az immár elérhetetlen távolba került ősnyelvhez. Aztán a héber kultúrát az árja kultúra váltja fel (később tragikus következményekkel), de a felvilágosodás korában végérvényesen leszámolnak a monogenezis-elmélettel, felszámolták a Bábel előtti eszményi nyelvállapot mítoszáét. Ezt a felismerést Umberto Eco így foglalja össze rendkívül tömören: „Minden nyelvnek megvan a maga

innere Sprachformja, a nyelvet beszélő nép világnézetét kifejező jellegzetes belső formája. A beszéd történelmi fejlődés eredménye, s ezen a ponton értelmetlenné válik az emberi nyelveknek egyetlen állítólagos közös ősré való visszavezetése.”

De mielőtt rátérnénk Umberto Eco könyvének második nagy témájára, tegyünk egy rövid „kirándulást” tájainkon. Mert a közelmúltban a magyar nyelv eredetével kapcsolatban is igencsak meghökkentő elképzelések láttak napvilágot. Erről szól Komoróczy Géza *Sumer és magyar?* című könyve. De akárcsak Umberto Eco a maga könyvében, úgy Komoróczy Géza sem egy elmélet ismertetésére szorítkozik, hanem nagy kedvvel, és tegyük hozzá, hozzáértéssel kritikai elemzést is végez. Ami pedig vizsgálódásra és kritikai véleménynyilvánításra bírta, az volt, hogy századunk közepétől kezdve a hetvenes évek derekáig a Nyugaton élő magyarság egyes képviselői egy merőben új elméletet dolgoztak ki a sumer és a magyar nyelv kapcsolatáról. Ennek az elméletnek talán legmarkánsabb képviselője Badinyi Jós Ferenc, a Jezsuita Egyetem professzora Buenos Airesben, de jó néhány más, nagyjából amatőr kutató csatlakozott hozzá, és tágitotta elméletét. Nos, mi is ennek az elméletnek a lényege? Az, hogy a sumer–magyar nyelvrokonítás folyamata eredményeképpen sor kerül a sumer nyelv magyar kisajátítására, röviden szólva: a magyar nyelv nem más, mint a sumer nyelv mai alakja, a magyar nyelv nem más, mint újsumer. Ennek az elméletnek egyik „mellékterméke” a turánizmus, azaz egy ősré nyelv létezése, amit épp Umberto Eco tagad. Egyébként a turánizmus Komoróczy Géza szerint „egy a tudomány mezébe bújtatott társadalmi és politikai mozgalom”. A sumer–magyar nyelvrokonítás hirdetői immár nem arra törekednek, hogy bebizonyítsák, a sumer a tökéletes ősn nyelv, amelyből a többi nyelv született, hanem arra, hogy a magyar nyelv a mai világban egy egyedülálló értéket jelent, mert úgy mond „megmentett” egy ősi és a történelem kódében rég eltűnt nyelvet. Így vált hajszál híján a magyar nyelv ősn nyelvvé. A bajok Komoróczy Géza szerint a feltevés bizonyításakor jelentkeznek. Tudniillik, s ezt jó néhány példával szemlélteti, a fenti nyelvrokonítást végzők igencsak minimális idevonatkozó, tehát nyelvi és nyelvtörténeti ismeretekkel rendelkeznek, s ezt képzeletükkel igyekeznek pótolni. Komoróczy számos ilyen bizonyítási eljárást elemez, méghozzá tudós szakemberi tárgyilagossággal és gazdag ismeret birtokában, és bebizonyítja az elmélet tarthatatlanságát. Kiderül, hogy nem-

csak tudatlanok és járatlanok a sumer–magyar kapcsolat kutatói, hanem képzeletük segítségével a leghetlenebb következtetésekig jutnak el. Sőt: attól sem riadnak vissza, hogy nem létező, azaz általuk kitalált forrásmunkákat és adatokat idézzének, csakhogy igazukat alátámasszák. Komoróczy Géza szerint ezek „déliábos őstörténeti eszmék”, a „korai ősnyelv” pedig képtelenségnek számító gondolat. Elismeri, hogy a sumer egyetlen ismert eurázsiai nyelvvel sem áll rokonsági kapcsolatban, de amikor beszélték, akkor sok ilyen szigetnyelv létezett Keleten. Az egyedüli hasonlóság a sumer és a magyar nyelv között az, hogy mindkettő agglutináló nyelv. Umberto Eco könyvének szemszögéből nézve a sumer–magyar nyelvrokonítás ezen naiv kísérlete egy igencsak elkésett nemzetieskedő jelenség, amely a nyugat-európai államokban a XVII. és a XVIII. században volt tapasztalható. Tudniillik, mint már említettem, ekkor igyekezett mindegyik nemzet bebizonyítani, hogy az ő nyelve az ősnyelv legtökéletesebb változata. E szemszögből nézve a dolgokat Badinyi Jós Ferenc és társai Komoróczy Géza szerint őstörténeti csodabogaraknak tekinthetők. Elsősorban azért, mert eljárásuk merőben tudománytalan: egy-egy véletlen hasonlatra építve egy szédületes elméletet dolgoztak ki. A turánizmus megszállottjai joggal sorolhatók az Umberto Eco által nyelvi fantasztáknak tekintett emberek közé.

De térjünk vissza Umberto Eco könyvére, illetve annak második részére, amelynek központi témája a tökéletes nyelv megteremtése. Mert ha már nem létezett egy tökéletes ősnyelv, akkor csináljunk egyet. Ezt a folyamatot a szerző a következő mondattal nyitja meg: „Míg az eddig vizsgált szerzők mély vallásos hevülettől fűtve kutattak a tökéletes nyelv után, azok a tudósok, akikről a továbbiakban szólnunk, az emberiség elméjét elhomályosító és a tudomány fejlődésétől visszatartó bálványokat igyekeznek ledönteni a filozófia nyelvével.” Az egész folyamat, jellemző módon, Angliában született, ahol kezdték elutasítani a latint. Az angolok egyszerűen egyetlen nyelvet akartak a könnyű kommunikálás érdekében. Az akkor kibontakozóban levő tudományok nagyban pontosítják a nyelvet. „A szent nyelvek ereje homályosságukban és jelképeségükben volt, ez most már nem erény, hanem ledöntendő korlát”, mondja ki Umberto Eco a kor nyelvi törekvéseit vizsgálva. De amikor az új tökéletes nyelv alapjait igyekeznek lerakni, mégis a múltban keresnek hozzá mintát. Nem Európában, jóval távolabb: Kínában. Az angol filozófusok olyan mesterséges nyelvet akartak teremteni a XVII.

században, amely egyetemes karaktereken alapult volna. Tudniillik, mint ahogyan azt Umberto Eco leszögezi, „a kínaiak és a japánok, noha eltérő nyelvet beszélnek, tehát más-más névvel illetik a dolgokat, ugyanazokat az ideogramákat használják, így írásban kölcsönösen értik egymást”. Ennek az új mesterséges, filozófiai elvekre épülő nyelvnek a megalkotásához két dolog kellett: 1. az elemi fogalomegységek azonosítása és 2. rendszerbe foglalása, azaz a filozófus munkája megelőzi a nyelvészt. A szavakat jelek fejezték volna ki, de már a kezdetben kétséges volt, hogy egy-egy kifejezés esetében annak minden eleme kifejezné-e a jelölt dolog valamennyi tulajdonságát. George Dalgano az új tökéletes nyelv nyelvtanán dolgozott, hogy az új nyelvet nemcsak írásban, hanem élőszóban is lehessen alkalmazni, John Wilkins pedig kidolgozta a század legteljesebb egyetemes érvényű mesterséges filozófiai nyelvi rendszerét, amelyet „minden nép a maga nyelvén olvashat” (kínai minta). Leibniz is megszerkesztette a maga általános nyelvét, amely már a számítógép valódi nyelvét sejteti. A tökéletes nyelvről szóló álmom szinte még a mai napig tartja magát. A XVIII. században újra feltámad az egyetemes grammatika eszméje. Sajnos, a karakternyelvről le kellett mondani annál az egyszerű oknál fogva, hogy lehetetlen az összes alapfogalomhoz elegendő karaktert találni. A múlt század elején újabb elképzelés bontakozott ki: egy olyan mesterséges nyelv megalkotása, amely a természetes nyelvekhez hasonló, de minden használója semlegesnek érzi. Így lett a XIX. század a nemzetközi segédnyelvek százada. Az eddig legelterjedtebb nemzetközi segédnyelv az eszperantó. Célja a nyelvtan optimalizálása. Mostanában tanúi lehetünk annak, hogy az angol lett a közvetítő nyelv, hála az őt beszélő népek politikai erőfölényének. Ugyanakkor mindjobban erősödik a kis népek nyelvének védelme. Umberto Eco szerint „nehéz jövődőlésbe bocsátkozni a nemzetközi segédnyelvel kapcsolatban, mivel korunkban az élet minden területén rohamos változásokra kerül sor”.

Könyvének zárószakaszában az olasz professzor bizonyos konklúziókat igyekszik levonni ismeretei alapján, amelyeket a könyvében közölt az olvasókkal. Leszögezi, hogy a nyelv differencializálódására már Noé korában sor került, a nyelvek természetes szétválása kedvezett a nemzeti azonosságtudat megszületésének. Helytállónak tűnik azon megállapítása, miszerint „a természetes nyelvek egyesek szerint éppen azért tökéletesek, mert sokfélék, az igazság ugyanis sokféle, s éppen azok hazud-

nak, akik egynek és véglegesnek tartják”. Kétségbe vonja a közös közvetítő nyelv szükségességét, ugyanakkor teljes mértékben igazat kell neki adni, amikor kijelenti, hogy „a fordítás teljes egészében a célnyelvre tartozik, ezért egyedül ennek kell megoldania a maga hatáskörében a kiindulási szövegben felmerült problémákat”. S amikor a szerző vezetésével nyomon követtük egy mítosz, egy reménység történetét, és az eddig megtett út végéhez értünk, az ismeretlen jövő előtt megtorpanunk, idézzük fel Umberto Eco az előttünk álló időkre vonatkozó véleményét: „Az európai kultúra jövője semmiképpen sem a soknyelvűség totális győzelme, hanem olyan emberek közössége, akik képesek megragadni egy más nyelv szellemiségét, aromáját, légkörét. A soknyelvű Európának lakói nem beszélnek folyamatosan nyelvek sokaságát, de amikor találkoznak, úgy is megértik egymást, ha mindenki a saját nyelvén beszél, s ha nem beszéli is folyékonyan, érti a többiekét, mert – ha nehezen is – a »szellemet«, kulturális univerzumot érti meg, melyet őseinek és hagyományának nyelvén minden beszélő kifejez.” Mintha ez az előrejelzés sem lenne utópiamentes. De ettől függetlenül *A tökéletes nyelv keresésének* olvasása, bár korántsem könnyű és alapos filozófiai és nyelvi fogalmi előismereteket feltételez az olvasónál, igen izgalmas és tanulmányos utazás Európa múltjában, és pillantás jövőjébe.